

49. Rogowicz M. Bitwa ... / Marek Rogowicz. – S. 148-149.
50. Смолий В. Богдан Хмельницький... – С. 238.
51. ДОВ. – С. 301-302.
52. ДАК, ф.465, спр.31, арк.77.
53. Колодзейчик Д. Крымское ханство как фактор стабилизации на геополитической карте Восточной Европы / Д. Колодзейчик // Украина и соседние государства в XVII веке. Материалы международной конференции. – СПб., 2004. – С. 84-85.
54. ДОВ. – С. 251-252.
55. ДБХ. – С. 130-131.

В статье предложены методические рекомендации и подобраны источники, имеющие отношение к освещению важной темы по истории Украинской революции XVII в., а именно: «Збаражско-Зборовской кампании украинской армии и ее последствий (май-август 1649 г.)» для казацкой Украины. Они помогут преподавателям, учителям и студентам глубже постигнуть ее причины, ход и результаты. В частности, выяснить сущность стратегического плана Б. Хмельницкого и его соратников, влияние крымского фактора на ход Зборовского сражения и содержание заключенного 18 августа 1649 Зборовского договора, отрицательные политические плоды успешной военной кампании.

Ключевые слова: украинская армия, Б. Хмельницкий, осада, сражение, Збараж, Зборов, хан, татары, король, поляки, договор.

Отримано 27.09.2016 р.

УДК 378.091.12:005.963.5(477)«192/193»

Олександр Комарницький

ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА У ЖИТТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ УСРР У 20-х — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-х рр. ХХ ст.

У статті аналізується виробнича практика, що була важливою складовою життя студентів педагогічних навчальних закладів радянської України у 1920-х – першій половині 1930-х рр. Автор констатує, що на першому етапі молодь набувала виробничого досвіду у майстернях, лабораторіях, кабінетах своїх вишів чи використовувала матеріальну базу місцевих наукових установ, навчальних закладів, після чого практика набувала краєзнавчого характеру і передбачала вивчення виробництва, для чого проводилися екскурсії. У матеріалі показано роботу студентів безпосередньо на промислових підприємствах. Йдеться також про труднощі в організації індустріальної практики.

Ключові слова: студенти, практика, інститут, виробництво, завод.

Специфічною формою та засобом навчання у педагогічних навчальних закладах була виробнича практика. Комплексно дана проблема не вивчалася. Окремі її аспекти представлено у

працях сучасних українських вчених Н. Дем'яненко¹, О. Рябченко², А. Боровика³, В. Острового⁴, А. Сурового⁵, радянського часу – Г. Ясницького⁶.

У нашому дослідженні комплексно покажемо підготовчу роботу та хід, труднощі у проведенні виробничої практики, котру проходили студенти педагогічних навчальних закладів УСРР у міжвоєнний період.

У 1920-х рр. у педвишах запровадили практику, пов'язану з індустріальним та сільськогосподарським виробництвом. Це позначалося практичним впровадженням у навчальні плани шкіл трудової політехнічної освіти. У статуті Київського ІНО від 16 березня 1920 р. зазначалося, що «при всіх інститутах [ІНО. – Авт.] повинні організовуватися трудові процеси в майстернях, на городі, фермі, полі і т.д. Трудові процеси слід поставити таким чином, щоб можна було наочно встановити живий зв'язок з природою і виробництвом. Одночасно з цим усі студенти безумовно повинні самі практично провести всі роботи в майстернях, на полі і т.д., які потім їм прийдеться самим організовувати і вести в школі з дітьми»⁷. У пояснювальній записці Бердичівського ІСВ від 14 травня 1931 р. зазначалося, що виробнича практика мала забезпечити підготовку учителя, який би мав «широкий політехнічний світогляд з теорії і практичні знання й звички для праці з політехнізму в умовах міста й села. Практика мала підготувати педагога-організатора широких пролетарських і колгоспних мас на фронті культурної революції»⁸. У цьому ж дусі і теза радянського вченого З. Строкатіва, котрий вважав, що одним із завдань педвишу є «виховання учителя для школи виробничої – чи то індустріальної, чи то агрономізованої – де учитель мусить бути, крім всього, і організатором та керівником трудових процесів»⁹.

Починалася така практика, як правило, з I курсу і передбачала працю в організованих, з цією метою при виші, виробничих майстернях та на присадибних ділянках. Далі практика набувала краєзнавчого ухилу. Вона включала вивчення місцевої промисловості та сільського господарства (екскурсії на виробництво, поїздки в колгоспи і радгоспи). Згодом молодь мала самостійно працювати на виробництві¹⁰.

Під час першого етапу студенти набували виробничого досвіду у майстернях, лабораторіях, кабінетах своїх вишів. Одну з найбільш потужних баз для політехнічного навчання мав Мелітопольський ІСВ, якому передали територію заводу «Металоб'єднання»¹¹. Студентська молодь Кам'янець-Подільського ІНО (ІСВ) практикувалася в інститутських столярній, картонажній і палітурній майстернях. Кожний студент мав відпрацювати 4 години на тиждень. У столярні студентство знайомилося практично з процесом обробки дерева, а в політурні – опрацьовувало книги¹². У 1932-1933 н.р. майстерня ІСВ мала два цехи – слюсарно-механічно-

столярний і картонажно-модельний. Розпочали також обладнання ковальського цеху¹³. Тоді ж молодь Лубенського ІСВ у майстернях працювала 9 днів (щоденно по 3 год.)¹⁴. У Київському польському педтехнікумі у 1931-1932 н.р. на практичні заняття у механічних і столярних майстернях відводилося 80 год.¹⁵; Херсонському ІСВ – у 1932-1933 н.р. – 76 год.¹⁶ Студенти Житомирського ІСВ працювали у майстернях ручного обробітку металу й електромеханіки¹⁷. У Вінницькому українському педтехнікумі майстерня складалася з двох цехів – столярного і образотворчого мистецтва¹⁸. У столярнях і слюсарнях працювала молодь Бердичівського¹⁹, Бердянського²⁰, Вінницького єврейського²¹, Золотоношського²², Конотопського²³, Проскурівського²⁴, Коростишівського педтехнікумів. В останньому діяла також палітурна майстерня²⁵. У Корсунському педтехнікумі була політехнічна майстерня²⁶. У майстернях трудилися також студенти Донецького, Харківського і Полтавського ІНО, Прилуцького, Лубенського, Маріупольського, Кременчуцького, Олександрівського, Полтавського, Могилів-Подільського²⁷, Тульчинського²⁸, Кам'янець-Подільського педтехнікумів²⁹.

Водночас, у деяких закладах матеріальна база була слабкою. З Київського російського педтехнікуму повідомляли, що молодь набувала вмій і навичок у деревообробній і металообробній майстернях, матеріальна база яких на початку 30-х рр. була «дуже вбога». Перша з них давала «лише найелементарніші процеси роботи по дереву. Механічної сили в майстерні не[було]»³⁰. У звіті педтехнікуму за 1934-1935 н.р. зазначалося, що приміщення майстерні було малопридатне для навчальних цілей, знаходилося за 3 км. до закладу. Студентів навчали також виготовляти вироби з бумаги, картону, соломи, бинту, ниток відповідно до програм з трудового навчання для дитсадків і початкових класів³¹. Недостатнє обладнання мали деревообробна і металообробна майстерні Чернігівського ІСВ³².

Педвищі для проведення першого етапу виробничої практики використовували матеріальну базу місцевих наукових установ чи навчальних закладів. Так, у 1922-1923 н.р. другокурсники Волинського ІНО працювали у хімічній лабораторії Волинського центрального музею, де практикувалися з анатомії і «систематики». Третьюкурсники проводили практичні роботи з хімії³³. Студенти Вінницького ІСВ у 1931-1932 н.р. практикувалися на навчальному заводі Вінницького ФЗУ, який мав 4 цехи – модельно-столярний, ливарний, слюсарно-механічний і токарний. Усі верстати були механізовані. Кожний студент відпрацював тут по 24 год.³⁴ Молодь Бердичівського ІСВ у тому навчальному році проходили практику по дереву у місцевих будівельно-технікумі і трудовій школі №10³⁵. Студентство Київського ІСВ мали можливість використовувати бази І механічного технікуму, ФЗУ ім. Ратманського, електрокомбінату³⁶. Молодь Кам'янець-Подільського педтехнікуму практикувалася у майстернях дорож-

нього технікуму³⁷. Житомирський єврейський педтехнікум орендував в українського педтехнікуму майстерню «ручної праці»³⁸.

Надалі практика набувала краєзнавчого характеру та передбачала вивчення виробництва, для чого проводилися екскурсії. Такі форми роботи започаткували ще на початку 20-х рр. Зокрема, у 1921-1922 н.р. з ініціативи декана факультету соціального виховання Кам'янець-Подільського ІНО М. Хведоріва було організовано екскурсії із загального машинознавства, у ході яких студенти відвідали місцеві промислові підприємства³⁹. Пізніше, у 1924-1925 н.р. вони ознайомилися з виробничими процесами на заводі «Мотор», друкарні, електростанції⁴⁰. Студенти-фізики, хіміки та математики Харківського ІНО побували на заводах Донбасу, Кавказу, Уралу, міст Таганрог і Туапсе⁴¹. Студенти-третьокурсники Волинського ІНО у середині 20-х рр. побували на фабриках і заводах Москви, Ленінграда, Києва⁴², а також на місцевих підприємствах – заводі «Сільмаш», залізничних майстернях, терпентиновому заводі, броварні, водогоні, електростанції, паровому млині. Організовувалися довгострокові екскурсії, зокрема у такі фабрично-заводські центри Волині як Бердичів, Токарівка, Барашівка⁴³. Тоді ж молодь Київського ІНО під керівництвом інженерів В. Турчиновича, С. Лісецького, В. Фревіїва, відвідала заводи, транспортні установи, підприємства комунального господарства міста⁴⁴. Кореспондент журналу «Студент революції» К. Прейс розповів про поїздки киян на Дніпровську («Дніпрельстан») і Волховську («Волховбуд») ГЕС⁴⁵. Для студентів Ніжинського ІНО організували екскурсію у місцеву типографію⁴⁶; Полтавського – паровозоремонтні майстерні, електростанцію міста⁴⁷; Чернігівського – на «Дніпрельстан»⁴⁸; Вінницького українського педтехнікуму – на промислові підприємства міста⁴⁹; Коростишівського – у місцеві радянські установи, на паперову фабрику, гуральню, каменотесні майстерні, ярмарки⁵⁰; Мелітопольського – на «Дніпрельстан»⁵¹; Полтавського – Дніпропетровські металургійний, залізно-лопатний, скляний заводи, паперову фабрику, Одеські суднобудівний завод і порт⁵²; Сумського – рафінарню, механічний завод, суконну і тютюнову фабрики, телеграф і електростанцію міста⁵³; Уманського – на цукроварню, кричевідливний і машинобудівний заводи, броварню, електростанцію⁵⁴; Шепетівського – Славутський фаянсовий завод і Понінківську паперову фабрику⁵⁵.

Екскурсійну роботу було продовжено і в 30-х рр. Наприклад, молодь Чернігівського⁵⁶ та Черкаського ІСВ відвідала промислові підприємства Москви і Ленінграду⁵⁷; Київського ІСВ⁵⁸ та Запорізького педтехнікуму – Дніпровську ГЕС⁵⁹; Херсонського ІСВ – на Дніпрогес і місцевий машинобудівний завод ім. Петровського⁶⁰; Житомирського – Коростишівську паперову фабрику⁶¹; Зінов'євського – цукроварню та гуральню

м. Мала Виска⁶². Студентство Вінницьких ІСВ⁶³ та українського педтехнікуму⁶⁴, Мелітопольського педінституту⁶⁵, Кам'янець-Подільського⁶⁶, Конотопського педтехнікумів⁶⁷, Харківського педтехнікуму інструкторів політехнічної освіти ознайомлювалося з роботою місцевих промислових підприємств⁶⁸.

На другому етапі індустріальної виробничої практики студенти безпосередньо працювали на промислових підприємствах. З Київського ІПО, обґрунтовуючи важливість цього виду практики, повідомляли: «Теорія рік-у-рік мусить все щільніше та щільніше пов'язуватись з практикою так, щоб у недалекому майбутньому з теорії та практики, які були до цього часу відокремлені, створилася єдина велика науководослідна соціалістична фабрика, як в сільському господарстві, так і в промисловості»⁶⁹.

Керівництво практикою здійснювалося, з одного боку, через постійний зв'язок керівника практики з практикантами, з іншого – через регулярний інструктаж, пояснення та роз'яснення робітників та адміністративно-технічного персоналу підприємств. Традиційно один із робітників читав для молоді вступну лекцію про завдання підприємства, його промислово-фінансовий план, загальні принципи організації виробництва. Перед виконанням тієї чи іншої роботи проводився інструктаж⁷⁰. Для проходження практики студентів ділили на групи. Наприклад, у Житомирському ІСВ було організовано декілька груп по 68 осіб⁷¹, Кременчуцькому – 30⁷², Сумському – 15-30⁷³, Золотоношському – 20⁷⁴. Загалом, педвищі організовували практику в різних обсягах та формах, що було наслідком відсутності відповідної програми НКО УСРР. Наприклад, у Київському ІПО індустріальна практика у 1925-1926 н.р. тривала 2 тижні⁷⁵. У Житомирському ІСВ кожна з груп працювала по 20 днів⁷⁶, а в Коростишівському педтехнікумі – 6 днів (студенти працювали в день по 6 год.)⁷⁷.

Студенти, як правило, працювали на місцевих промислових підприємствах. Наприклад, молодь Київського ІПО практикувалася у слюсарному, токарному, ливарному, деревообробному і електромеханічному цехах заводу «Арсенал», суднобудівному заводі ім. Й.В. Сталіна⁷⁸, Червонопрапорному цвяховому заводу, заводах «Ленкузня», ім. Артема, «Фізико-хімік»⁷⁹. На останньому трудилися і студенти Київського ІСВ⁸⁰. Студентство Харківського ІПО для індустріальної практики обрало паровозобудівний завод⁸¹; Артемівського ІСВ – місцевий цвяховий завод «Перемога праці» і Костянтинівський металургійний завод⁸²; Бердичівського – шкірзавод ім. Ілліча, цукровий завод, металопрокатну фабрику, електростанцію, водогін⁸³; Вінницького – машинобудівний завод «Молот», супзавод, МТС⁸⁴; Житомирського – машинобудівний завод ім. Сталіна, деревообробну фабрику ім. Профінтерна, електростанцію⁸⁵; Зінов'євського – завод сільськогосподарських машин

«Зоря»⁸⁶; Кременчуцького – механічному заводі №2, суконній, тютюновій і махорковій фабриках, друкарні, електростанції⁸⁷; Лубенського – заводах «Комсомолец» і «Комунар»⁸⁸; Сумського – машинобудівному заводі ім. Фрунзе, текстильній фабриці, рафінарні, машинно-тракторній майстерні, електростанції⁸⁹; Уманського – заводи «Труд» і «Робітник», спиртзавод, насінневу станцію, друкарню, електростанцію, МТС⁹⁰; Херсонського – машинобудівному заводі ім. Петровського⁹¹; Чернігівського – на 6 підприємствах⁹². Студенти Білоцерківського педтехнікуму практикувалися на заводах міста, МТС, дослідній станції⁹³; Вінницького єврейського – заводі «Молот» і супзаводі⁹⁴; Гадяцького – електростанції і цукроварні⁹⁵; Дніпропетровського російського – у майстернях ФЗС №36⁹⁶; Золотоношського – на чавунно-ливарному заводі, у майстернях МТС⁹⁷; Кам'янець-Подільського – заводі «Мотор», артілі «Дерево-Метал»⁹⁸; Київських російського⁹⁹ і польського – машинобудівному заводі ім. Артема¹⁰⁰; Коростишівського – машинобудівному заводі ім. Сталіна, гуральні, ремонтних майстернях МТС¹⁰¹; Луганського – заводі ім. Жовтневої революції¹⁰²; Проскурівського – деревообробній фабриці, чавунно-ливарному заводі, броварні, цукроварні¹⁰³; Ржищівського – заводі «Радіатор», цукроварні, цегельні¹⁰⁴; Харківського педтехнікуму інструкторів політехнічної освіти – заводі «Червоний Жовтень»¹⁰⁵.

В окремих випадках молодь працювала за межами міст, де дислокувалися їхні навчальні заклади. Наприклад, студенти Артемівського ІСВ проходили виробничу практику на Краматорському машинобудівному заводі¹⁰⁶; Бердичівського – залізничному вузлі ст. Козятин¹⁰⁷; Київського – чавунно-ливарному заводі у Ржищеві, районній електростанції¹⁰⁸; Кременчуцького – Крюківському вагонобудівному заводі¹⁰⁹; Уманського – Монастирищенському цукровому заводі¹¹⁰; Черкаського – Дніпровській ГЕС¹¹¹.

В організації індустріальної практики мали місце певні труднощі. Особливо це стосується навчальних закладів, які розміщувалися в місцевостях, де не було великих підприємств. Наприклад, студентів Кам'янець-Подільського ІСВ після того як їх відмовилися прийняти на практику Проскурівський і Жмеринський заводи, незважаючи на попередньо укладені угоди, довелося розміщувати невеликими групами на дрібних підприємствах («від Кам'янця до Жмеринки»)¹¹². У 1931 р. студентство працювало на підприємствах 20 населених пунктів. У галузі індустріального виробництва трудилися 112 осіб, переробного – 67, алебастрово-цегельно-трепельного – 29, деревообробного – 67, текстильного – 15 і т.д. Зважаючи на це, керівництво Кам'янець-Подільського ІСВ просило НКО, щоб місця для індустріальної практики надавалися вищу централізовано на великих підприємствах Києва, Дніпропетровська, Харкова тощо¹¹³.

Ряд підприємств були переповнені практикантами, тому відмовлялися приймати нових. З Київського російського педтех-

нікому повідомляли, що у 1930-1931 н.р. відсоток виконання індустріальної практики склав лише 50%. Це було пов'язано з тим, що підприємства Києва були переповнені студентами і вони не могли прийняти всю молодь київських інститутів і технікумів. Водночас, коштів для відправки студентів на практику за межі Києва не було¹¹⁴. Подібне мало місце і в Житомирі. 13 листопада 1931 р. на засіданні партосередку ІСВ йшлося про те, що на підприємствах не вистачало місць для всіх практикантів. Тому частина з них змушена була працювати у майстернях інституту¹¹⁵. В Умані практика наштовхувалася на опір адміністрацій підприємств, які без особливого бажання приймали студентів ІСВ¹¹⁶. У Коростишеві, ймовірно через цю причину, паперова фабрика не використовувала студентську працю¹¹⁷. Складнощі мали місце і в Чернігові, де директор заводу «Жовтневий молот» протестував проти практики студентів ІСВ, а інколи взагалі виганяв їх з роботи¹¹⁸. Відмовлялося допомогти Бердянському педтехнікуму і керівництво Першотравневого заводу, яке аргументувало це тим, що не було відповідних інструкцій, а педтехнікум не мав коштів, щоб оплатити роботу інструкторів¹¹⁹.

У декількох навчальних закладах мали місце труднощі із керівництвом індустріальною практикою. Так, з Кам'янець-Подільського¹²⁰ та Уманського ІСВ¹²¹, Київського російського педтехнікуму повідомляли, що у них не було викладачів основ індустріального виробництва, а відтак і керівників практики. Власне, вже у її ході практики на виробництві технічний персонал підприємств прищеплював студентам необхідні теоретичні знання¹²². Слабко організували практику в Одеському ІПО, студенти якого трудилися у трамвайних майстернях ім. Леніна і джутарні ім. Хворостіна¹²³. Дирекція Зінов'євського ІСВ направляла студентів на «кустарні і напівкустарні виробництва», через що молодь, і це цілком природно, запитувала керівника закладу: «Що ми візьмемо з цієї практики»¹²⁴. Студенти Ржищівського педтехнікуму у 1931 р. мали проходити практику на заводі «Радіатор». Пробувши там 10 днів, молодь з виробництвом так і познайомилися, оскільки будь-яке керівництво з боку технікуму було відсутнє. У зв'язку з цим практика пройшла самопливом¹²⁵.

Мали місце випадки, коли адміністрації базових закладів використовували практикантів не за призначенням. Наприклад, такі зловживання допустило керівництво Миколаївського суднобудівного заводу і агрокомбінату щодо практикантів з місцевого ІСВ¹²⁶. Так, на Славутському фаянсовому заводі студентів застосовували як «чорноробів»¹²⁷.

Радянський вчений М. Зотін у 1926 р. зазначав, що деякі викладачі педвишів, а інколи й студенти, вважали виробничу практику за «цілком зайві витівки». Для них достатньо було теоретичних знань, а працювати «над обробкою землі та добива- тис

ка, свердло, рубанок і т. ін., цілком даремна трата часу»¹²⁸. Це ж мало місце і в 30-х рр. Наприклад, з Київського ІСВ та ІПО у 1931 р. повідомляли, що в закладі існував «консерватизм» – історикові, економісту, біологу виробничої техніки знати не обов'язково. Окремі студенти і викладачі вважали, що «справа техніки це не наша справа, а справа КПІ», що суперечило, як зазначається у дописі, одній із тез В.І. Леніна про те, що «економіст, історик, який не слідкує за змінами техніки відстає від історії життя»¹²⁹. Ухилялися від роботи на заводі сільсько-господарських машин «Червона зоря» студенти Зінов'євського ІСВ, які зазначали, що вони з виробництвом були не обізані, а тому «краще піти на якесь інше виробництва, де зможуть заробити додатково кошти»¹³⁰. Ігнорували політехнічне навчання, незважаючи на виділення відповідних коштів на ці потреби, а також вказівки НКО УСРР, у Бердичівському¹³¹, Коростишівському¹³², Могилів-Подільському¹³³, Ржищівському педтехнікумах¹³⁴. 26 жовтня 1931 р. наказом по Запорізькому ІСВ відрахували зі складу студентів Лучка, який пропустив 5 днів практики. Зі студента Балабуха, який не був на практиці 3 дні, зняли стипендію. Ще 7 студентам, які пропустили 1 день, оголосили догану¹³⁵. 11 листопада зняли стипендію з Кононенка¹³⁶.

Завершувалася практика перевіркою виконання завдань, які покладалися на студентів. Облік роботи проводила комісія, до складу якої входили викладач закладу, представник комсомольської організації, технік чи майстер, що керував роботою студентів (наприклад, у 1931-1932 н.р. у Золотоношському педтехнікумі)¹³⁷. На жаль, фактично відсутні дані про результативність роботи молоді. Маємо дані лише по Харківському педтехнікумі інструкторів політехнічної освіти. Тут у 1934-1935 н.р. на «дуже добре» оцінили практику 3 студентів, «добре» – 23, «задовільно» – 23, «незадовільно» – 1¹³⁸.

Починаючи з 1933-1934 н.р., студенти проходили 15-годинний практикуми з техніки демонстрування кінофільму. Він проходив у кращих кінотеатрах, клубах, будинках культури тощо під керівництвом досвідчених місцевих «кіноробітників»¹³⁹. Практикум започаткували відповідно до наказу наркомосвіти В. Затонського від 3 квітня 1934 р. за №177. У документі, зокрема, зазначалося: «Останнім часом кіно набуває все більшого значення, як в організації навчального процесу кращих політехнічних шкіл, так і позашкільній роботі з дітьми. Це ставить конче завдання перед кожним учителем ґрунтовно володіти певним мінімумом знань і навичок у справі демонстрування кіно-фільму»¹⁴⁰. Один із архівних документів містить інформацію про організацію такого практикуму для студентів II-III курсів Київського російського педтехнікуму¹⁴¹. Молодь Кам'янець-Подільського педтехнікуму у 1934 р. мала проходити практику з кіномеханіки у кінотеатрі імені Войкова¹⁴².

Студенти проходили і сільськогосподарську виробничу практику, про яку йшлося в одній із наших публікацій, вміщеній у збірнику наукових праць «Український селянин»¹⁴³.

Таким чином, важливою складовою життя студентів педагогічних навчальних закладів радянської України була виробнича практика. На першому етапі молодь набувала виробничого досвіду у майстернях, лабораторіях, кабінетах своїх вишів чи використовувала матеріальну базу місцевих наукових установ, навчальних закладів. Після цього практика набувала краєзнавчого характеру і передбачала вивчення виробництва, для чого проводилися екскурсії. На другому етапі індустріальної виробничої практики студенти безпосередньо працювали на промислових підприємствах. В організації індустріальної практики мали місце труднощі, насамперед, через відсутність у регіонах достатньої кількості великих підприємств, не значну кількість кваліфікованих викладачів, які б могли керувати роботою практикантів, не бажання підприємств приймати студентів тощо.

Примітки:

1. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителів в Україні (XIX – перша третина XX ст.) : монографія / Н.М. Дем'яненко. – К. : ІЗМН, 1998. – 328 с.
2. Рябченко О.Л. Харківський інститут народної освіти ім. О.О.Потебні (1921-1930 pp.) / О.Л. Рябченко. – Харків : Харків. держ. академія міськ. госп., 2000. – 214 с.
3. Боровик А. Чернігівський інститут соціального виховання за директора М.А. Балицького (1929-1931 pp.) / Анатолій Боровик // Сіверянський літопис : всеукр. наук. журн. / [редкол.: В.О. Дятлов (гол. ред.), О.Б. Коваленко, М.К. Бойко та ін.]. – Чернігів : Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2015. – №1 (121). – С. 195-202.
4. Островий В.М. Навчальний процес у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти у 1923-1928 pp. / В.М. Островий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. / [редкол.: П.Т. Тронько (гол.), О.М. Завальнюк (відп. ред.), Л.В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2009. – Т. 13. – С. 159-173.
5. Суровий А.Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. / [редкол.: П.Т. Тронько (гол.), О.М. Завальнюк (відп. ред.), Л.В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2009. – Т. 14. – С. 147-171.
6. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 pp.) / Г.І. Ясницький. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 256 с.
7. Державний архів міста Києва (далі – Держархів м. Києва), ф.Р.346, оп.1, спр.2, арк.3 зв.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.166, оп.9, спр.1794, арк.33.
9. Строкатів З. Сільське господарство в інститутах народної освіти / Захар Строкатів // Записки Ніжинського інституту народної освіти / [гол. ред. М. Петровський]. – Ніжин, 1930. – Кн. X. – С. 211.
10. Дем'яненко Н. Педагогічна парадигма вищої школи України: генеза й еволюція / Наталія Дем'яненко // Філософія освіти: наук. журнал /

- [редкол.: В.П. Андрущенко (гол. ред.), М.І. Михальченко, А.С. Горбунова та ін.]. – К. : Ін-т вищ. освіти АПН України, 2006. – №2 (4). – С. 260.
11. Воловник С.В. Мелитопольский пединститут: страницы истории / С.В. Воловник, Н.В. Крылов. – Мелитополь : Изд. дом Мелитоп. гор. родс. типографии, 2014. – С. 28.
 12. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.), ф.Р.302, оп.1, спр.601, арк.97зв.; спр.710, арк.79зв.; спр.1841, арк.10; Островий В.М. Вказ. праця. – С.163, 167.
 13. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.302, оп.1, спр.1841, арк.10.
 14. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.150, арк.37.
 15. Там само, оп.10, спр.1490, арк.34-35.
 16. Там само, оп.11, спр.148, арк.208.
 17. Там само, оп.10, спр.1488, арк.71; оп.11, спр.149, арк.141.
 18. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.), ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.45, 69, 112.
 19. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1521, арк.8; оп.11, спр.330, арк.38.
 20. Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920-1935 роки) / [упоряд.: І.І. Лиман, В.М. Константінова] // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. – К. : Знання України, 2008. – Т. III. – С. 261.
 21. Держархів Вінницької обл., ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.164.
 22. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1490, арк.3.
 23. Державний архів Сумської області (далі – Держархів Сумської обл.), ф.Р.4307, оп.1, спр.141, арк.223.
 24. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1495, арк.4.
 25. Там само, оп.9, спр.1783, арк.82; Писарська Г.В. Педагогічне училище в 1917-1941 роках / Г.В. Писарська // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини : зб. наук. пр. / [редкол.: В.О. Єршов (гол. ред.), А.В. Баженов, П.В. Білоус та ін.]. – Житомир : Волинь, 1999. – Ч. 1. – С. 66.
 26. Культурное строительство в Черкасской области (1917-1980) : сб. док. и матер. / [сост.: Н.И. Береза, В.Н. Болтенков, С.И. Кононенко и др. ; редкол.: Г.В. Суховершко (отв. ред.), Н.И. Береза, В.Н. Болтенков и др.]. – Днепропетровск : Промінь, 1989. – С. 65.
 27. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка... – С. 234.
 28. Держархів Вінницької обл., ф.П.457, оп.1, спр.438, арк.68.
 29. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.300, оп.1, спр.24, арк.3; спр.54, арк.21.
 30. Держархів м. Києва, ф.Р.359, оп.1, спр.11, арк.4.
 31. Там само, спр.135, арк.14.
 32. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1488, арк.198.
 33. Там само, оп.2, спр.1057, арк.10.
 34. Там само, оп.10, спр.1546, арк.351-352, 373.
 35. Там само, оп.9, спр.1794, арк.33.
 36. Там само, оп.10, спр.807, арк.189.
 37. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.300, оп.1, спр.19, арк.2.
 38. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф.Р.266, оп.1, спр.167, арк.217.
 39. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.302, оп.1, спр.50, арк.49; спр.395, арк.116 зв.
 40. Там само, спр.400, арк.1 зв.
 41. Рябченко О.Л. Вказ. праця. – С. 28.

42. ЦДАВО України, ф.166, оп.5, спр.289, арк.95 зв., 309 зв.
43. Держархів Житомирської обл., ф.Р.266, оп.1, спр.150, арк.10 зв.
44. ЦДАВО України, ф.166, оп.4, спр.634, арк.98 зв.; оп.5, спр.289, арк.603 зв.
45. Прейс К. Потрібні екскурсії / К. Прейс // Студент революції. – Харків, 1927. – №8. – С. 22.
46. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.1101, арк.2 зв.
47. Єрмак О. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка: з історії перших десятиліть діяльності / Олександр Єрмак, Галина Білик // Альманах Полтавського державного педагогічного університету – «Рідний край» / [редкол.: М. Степаненко (гол. ред.), М. Наєнко, Г. Білик та ін.]. – Полтава : Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка, 2009. – Вип. 2 (21). – С. 15.
48. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф.Р.608, оп.1, спр.700, арк.4 зв.
49. Суровий А.Ф. Вказ. праця. – С. 165.
50. Держархів Житомирської обл., ф.Р.266, оп.1, спр.125, арк.38 зв.
51. Державний архів Запорізької області (далі – Держархів Запорізької обл.), ф.Р.3675, оп.1, спр.238, арк.6 зв.
52. Мироненко В. Екскурсія Полтавського педтехнікуму / В. Мироненко, В. Матвійцова // Бюлетень Полтавського педагогічного технікуму ім. Михайла Драгоманова. – Полтава, 1926. – №1. – С. 40, 41, 46.
53. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.206, арк.231 зв.
54. Там само, спр.207, арк.186 зв.
55. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.1086, оп.1, спр.356, арк.123.
56. Боровик А. Вказ. праця. – С. 198.
57. Державний архів Черкаської області (далі – Держархів Черкаської обл.), ф.Р.193, оп.1, спр.2, арк.88.
58. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.807, арк.126.
59. Держархів Запорізької обл. ф.Р.959, оп.1, спр.149, арк.3 зв.; Орлянский С.Ф. Материалы к истории Запорожского государственного университета / С.Ф. Орлянский, В.Г. Ткаченко. – Запорожье : Запорож. гос. ун-т, 1998. – Вып.1. – С.25.
60. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.148, арк.208; Херсонський державний університет: іст. нарис (1917-2007) / [авт. кол.: Ю.І. Беляєв, О.В. Мішуков, В.А. Федяєва, І.В. Самсакова]. – Херсон : Херсон. держ. ун-т, 2007. – С.37.
61. Держархів Житомирської обл., ф.П.211, оп.1, спр.35, арк.7.
62. Лев Г. Перша ластівка / Г. Лев // Студент революції. – 1931. – №2. – С. 28.
63. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1546, арк.352.
64. Держархів Вінницької обл., ф.Р.1179, оп.1, спр.13, арк.45.
65. Воловник С.В. Вказ. праця. – С. 58.
66. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.300, оп.2, спр.11, арк.17 зв.
67. Держархів Сумської обл., ф.Р.4307, оп.1, спр.141, арк.223.
68. Державний архів Харківської області (далі – Держархів Харківської обл.), ф.Р.1431, оп.1, спр.27, арк.37.
69. Виробнича й педагогічна практика в ІПО // За комуністичні кадри. – К., 1931. – 20 березня. – №13 (28). – С. 1.
70. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1490, арк.28; оп.11, спр.148, арк.3.
71. Ковалиський В. Забезпечити політехнічну практику в готуванні педагогічних кадрів / В. Ковалиський // Радянська Волинь. – Житомир, 1931. – 17 травня. – №66 (2134). – С. 2.

72. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1485, арк.25; спр.1488, арк.22.
73. Там само, спр.1485, арк.26.
74. Там само, спр.1490, арк.3.
75. Там само, оп.5, спр.289, арк.603зв.
76. Ковалиський В. Забезпечити політехнічну практику ... – С.2.
77. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1490, арк.27.
78. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка... – С.244; Подобед О.А. Андрій Малишко – знаменитий випускник Київського інституту соціального виховання / О.А. Подобед // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / [редкол.: В.М. Вашкевич (гол. ред.), І.Н. Войцехівська, Б.М. Гончар та ін.]. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 64 (9). – С. 66.
79. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.807, арк.189.
80. Виробнича й педагогічна практика в ПО... – С. 1.
81. Ясницький Г.І. Вказ. праця. – С. 218.
82. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.799, арк.67.
83. Там само, оп.9, спр.1794, арк.28, 33.
84. Там само, оп.10, спр.1546, арк.352.
85. Там само, спр.1488, арк.71.
86. Там само, оп.11, спр.148, арк.3; спр.149, арк.45.
87. Там само, оп.10, спр.1485, арк.25; спр.1488, арк.22.
88. Там само, оп.11, спр.150, арк.37.
89. Там само, оп.10, спр.1485, арк.26.
90. Там само, оп.9, спр.1800, арк.7; оп.11, спр.148, арк.17; Держархів Вінницької обл., ф.П.136, оп.6, спр.20, арк.26.
91. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.1801, арк.57; оп.10, спр.1485, арк.7зв.
92. Держархів Чернігівської обл., ф.Р.608, оп.1, спр.884, арк.13.
93. Ясницький Г.І. Вказ. праця. – С.218.
94. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1495, арк.68; Держархів Вінницької обл., ф.П.29, оп.1, спр.620, арк.164.
95. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.1783, арк.40.
96. Там само, оп.11, спр.326, арк.30.
97. Там само, оп.10, спр.1490, арк.3.
98. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.300, оп.1, спр.19, арк.2.
99. Держархів м. Києва, ф.Р.359, оп.1, спр.11, арк.4.
100. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1490, арк.34-35.
101. Там само, спр.1490, арк.27.
102. Там само, спр.1489, арк.7.
103. Там само, спр.1495, арк.4.
104. Там само, спр.1490, арк.7.
105. Держархів Харківської обл., ф.Р.1431, оп.1, спр.5, арк.47 зв.
106. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.149, арк.132.
107. Там само, оп.9, спр.1794, арк.28.
108. Там само, оп.10, спр.807, арк.189.
109. Там само, спр.1485, арк.25.
110. Там само, оп.9, спр.1800, арк.7.
111. Держархів Черкаської обл., ф.Р.193, оп.1, спр.2, арк.88.
112. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1488, арк.60; Держархів Хмельницької обл., ф.Р.302, оп.1, спр.1385, арк.25; спр.1631, арк.91 зв.-92.
113. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.302, оп.1, спр.1145, арк.285-286.
114. Держархів м. Києва, ф.Р.359, оп.1, спр.11, арк.4.
115. Держархів Житомирської обл., ф.П.211, оп.1, спр.36, арк.32.

116. Держархів Вінницької обл., ф.П.136, оп.6, спр.20, арк.26.
117. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.1783, арк.82.
118. Там само, оп.10, спр.1488, арк.198.
119. Бердянські педагогічні курси... – С. 397.
120. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1488, арк.60; Держархів Хмельницької обл., ф.Р.302, оп.1, спр.1631, арк.92 зв.
121. Держархів Вінницької обл., ф.П.135, оп.6, спр.20, арк.26.
122. Держархів м. Києва, ф.Р.359, оп.1, спр.11, арк.4.
123. Браславський С. Зразки опортуністичного керівництва / С. Браславський, М. Горбаченко // Студент революції. – 1932. – №19-21. – С. 19; На хвилях самопливу // Там само. – №23-24. – С. 13.
124. З купи листів (Л. Мороховський) // Там само. – 1931. – №29-30. – С. 34.
125. Без керма і без вітрил // За комуністичні кадри. – Ржищів, 1931. – 24 листопада. – №6. – С. 2.
126. Розтрепенко В. Минув нічого не навчило / В. Розтрепенко // Студент революції. – 1931. – №28. – С. 28.
127. З купи листів (О. Помернюк) // Там само. – №12. – С. 33.
128. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні / М. Зотін. – Харків : Держ. вид-во Укр., 1926. – С. 106.
129. Нагадати виробниче життя // За комуністичні кадри. – К., 1931. – 10 березня – №12 (27). – С. 1.
130. ЦДАВО України, ф.166, оп.11, спр.148, арк.3.
131. З купи листів (Ф.Г.) // Студент революції. – 1931. – №12. – С. 33.
132. ЦДАВО України, ф.166, оп.9, спр.1783, арк.82.
133. Там само, арк.35.
134. Там само, оп.10, спр.1490, арк.7.
135. Відомчий архів Запорізького національного університету, ф.Р.2054, оп.3, спр.8, арк.26 зв.
136. Там само, арк.31 зв.
137. ЦДАВО України, ф.166, оп.10, спр.1490, арк.3.
138. Держархів Харківської обл., ф.Р.1431, оп.1, спр.27, арк.35.
139. Мельничук С. Діяльність Народного комісаріату освіти з реалізації завдань естетичної підготовки та естетичного виховання майбутніх учителів / С. Мельничук, А. Рацул // Історико-педагогічний альманах : зб. наук. пр. / [редкол.: О. Сухомлинська (гол. ред.), Л. Березівська, О. Біда та ін.]. – Умань : Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, 2012. – Вип. 2. – С. 122.
140. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.300, оп.1, спр.53, арк.53.
141. Держархів м. Києва, ф.Р.359, оп.1, спр.67, арк.94.
142. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.300, оп.1, спр.53, арк.60.
143. Комарніцький О.Б. Організація та проведення сільськогосподарської практики студентів педагогічних навчальних закладів Правобережжя (20-30-ті рр. ХХ ст.) / О.Б. Комарніцький // Український селянин : зб. наук пр. / [редкол.: А.Г. Морозов (відп. ред.), В.І. Марочко, С.В. Корновенко та ін.]. – Черкаси : Черкас. нац. ун-т, 2015. – Вип. 15. – С. 50-53.

В статті аналізується виробнична практика, яка була важливою складовою життя студентів педагогічних навчальних закладів радянської України в 1920-х – першій половині 1930-х рр. Автор констатує, що на першому етапі молодь набувала виробничого досвіду в майстерських, лабораторіях, ка-

бинетах своих вузов, использовала материальную базу местных научных учреждений, учебных заведений, после чего практика приобретала краеведческий характер и предусматривала изучение производства, для чего проводились экскурсии. В статье показана работа студентов непосредственно на промышленных предприятиях. Речь идет также о трудностях в организации индустриальной практики.

Ключевые слова: студенты, практика, институт, производство, завод.

Отримано 27.09.2016 р.

УДК 378.147

Наталія Лопачька

ПЕРЕВАГИ ЛЕКЦІЙ ЯК ФОРМИ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (з досвіду викладання історичних дисциплін)

У статті висвітлюються особливості та переваги лекцій як однієї із форм навчального процесу у вищій школі

Ключові слова: лекція, форма навчання, метод, вища школа, знання, освіта.

Процес навчання у вищій школі постійно зазнає змін, які пов'язані із системою впровадження нових технологій в освітньому просторі. Викладач вищого навчального закладу сьогодні оперує доволі широким інструментарієм, який скерований на якісну підготовку студента як майбутнього фахівця у окремій галузі. У навчальному процесі викладач і студент взаємопов'язані як дві складові, функції і завдання яких, вочевидь, різняться. Лише за умови сумісного діалогу у навчальному середовищі можлива успішна реалізація цілей обох.

Мета визначає форми організації навчального процесу, що складаються з лекцій, семінарів, практичних і лабораторних занять, самостійної роботи тощо. Традиційною і найважливішою формою навчання та виховання вважається лекція. Мета останньої полягає у тому, щоб сформувати орієнтовану основу для успішного засвоєння студентами навчального матеріалу. Лекція (lectio – читання) – систематичний, послідовний виклад начального матеріалу, будь-якого питання, розділу, предмета, методів науки¹. Беззаперечно, науковці присвятили чимало праць проблемі як самого поняття «лекція», так і її ролі. Зокрема, це роботи А. Алексюк², П. Гапонова³, А. Козаржевського⁴, З. Курлянд⁵, Ю. Шнейдер⁶. Надзвичайно цінними є наукові дослідження, аргументовані висновки вчених щодо того, якою саме має бути лекція, які необхідні складові вона включає у межах дидактичної цінності. Упродовж тривалого часу педагоги використовують необхідний науковий інструментарій у викладанні у вищому навчальному